

софских, яким способом Христос простаком ему послѣдующим отверзе умъ разумѣти писаніе» Наводить текст з Єванг. Луки і каже:

Почерпніть ж от своєя премудрости философское и открийте ми тые врата, которіе до разума духовного отверзают ся И каковы тые врата, и в котором мѣсту¹ главному замкнены суть, достаточно скажѣте! И како ся отворят — ключ ми ознаймите! Если тоє малое скажете ми извѣстно², буду разумѣти, яко ползуєтъ вас тая брѣдня, за чим ся гоните А если не згаднете тоє простое и безхитростное загадки — и не от вымыслу практичного³, но от истины, яко сама в собѣ есть глаголемое,— тогда оставивши философы латинскіе, к тебѣ, брате мой, Русине, съ словом сим оборочаю и раду здоровую и пожиточную даю Останте бѣгати въ слѣдъ Латины и учения их. (с 114)

Тут треба б сподіватись недолугих силкувань «філософів» розгадати загадану загадку і остаточного їх «посрамлення». Але продовження сього, мабуть, не написалося свого часу, а, укладаючи збірник, Вишенський як-будь, не дуже навіть логічно закінчив написане («Бо утоливши ся трудомъ, прелести невѣріємъ, якоже и они запевне подыхаете! Але лепше дома въ благочестии, если и не много знаючи седѣти — да (зате) съ Отцемъ и Сыномъ и св. Духом нераздѣлни и нынѣ присно тамо будете»). Загвоздив се зновтаки «аминем» і поставив окрегим номером до своєї «Терміни».

«Слѣдъ к постиженію и изученію художества приводящаго к царствующей безсмертной и вѣчной правдѣ», як він за титулований — трошки довший (більш сторінки друку) — теж має характер необробленого короткого начерку. Вичисляються передумови спасення душі — вони нагадують умови для дійсного єпископства, вичислені в «Писанії ко єпископом» і там названі «слідом божим»⁴. Хто тим слідом піде — «изучить и обращет прекраснѣйшую и свѣтозарнѣйшую правду». Хто натомість хоче «внѣшним ученіем правды таинство постигнути», той впадає «в антихристову прелесть и гордость — идеже и латинскій родъ заблудилъ, или во прочая ереси тоє ж майсторѣ и художества князя-мистра, діавола» (очевидно — «люторські»).

До сього коротенького трактатику, вже закінченого sacramентальним «аминем», дописано, мабуть, потім (без стилістичного зв'язку) замітку про святих, що «внѣшнее ученіе изучиша». Сей аргумент contra, що, видко, пригадавсь йому

¹ В городі — раз ворота!

² Певно, докладно

³ Не якоюсь хитрою видумкою

⁴ Мають и буквально подібності — напр «ярем Креста Христова» тут і там пунктом третім, Акты Ю З Р с 228 I=K Ст. 1890, VI с 114—5.

принагідно, Вишенський збиває заміткою, що ті святі «от философского киченія» «ничтоже о истинѣ навькнути возмогоша, дондеже сіє («внѣшнее ученіє) обезчестиша». «Нынѣ же в латинском родѣ сопротивно творят: изучивши граматику и празднословницу велѣречивую еже есть рыторичку — тогда уже ся дмутъ, даскалами и мудрыми ся зовутъ, і через те «простоты смиренія и беззлобія николи же навькнути не могутъ»

Отже, як бачимо, се начерки, або відпадки, що позоставались при головній праці — особливо від «Писанія до епископів», з котрим взагалі «Терміна» має найбільше ідейного споріднення (що вказує на близький час написання одного і другого). Складаючи свою книжку, Вишенський чомусь захотів збільшити ними число своїх головних писань — чи щоб довести їх до десятка, як в острозькій «Книжиці», чи надати своїй збірці більш різноманітності. Крім того, на кінці її він умістив повість про те, як знайдено було під Охридою тіло архієпископа Варлаама, вбитого турками Походження її неясне Франко здогадувався, що Вишенський чув і записав сю історію під час своєї дороги на Атос, так що се був перший його літературний твір, написаний в старім стилі житій, слов'янською мовою Критикою була виявлена безпідставність сеї гіпотези і висловлений інший здогад, що Вишенський виписав чи переробив готову повість — так, як се зробив з повістю про силкування завести унію на Атосі в 1270-х рр. Дійсно, між сими двома творами є дещо спільне: оба вони визначаються окремим, відмінним від інших писань Вишенського стилем і мовою, і дуже можливо, що він в обох не стільки творив, скільки переповідав, віддаючи чужий його літературний вдачі епічний характер релігійної повісті Тому їй досі обидва вони не викликали інтересу дослідників.

Так зложений збірник десяти статей Вишенський признає, очевидно, для ширшої популяризації — але не дорогою друкованою, тільки писаною. Не знати, чи він не вважав його гідним друку — бо ж і в своїй «Пораді» висловлювався проти друкування творів, писаних не слов'янською мовою Чи не мав надії на тих, що в своїх руках держали друкарні? У всякім разі в передмові він просить переписати його «Терміну», брульон, — «перевести на чисто», «й иншим всім знати о тім дати», «понеже не о личко ли(о) ременец идет — але о цѣлую кожу, се есть о спасеніє душ нашѣх». Книга, як поклик до очищення і покути, на гадку Вишенського, мала читатись «на единѣ» і на «соборах братських». В окремій статейці «о чину прочитанія сего писанія» він дає цікаві технічні вказівки, як має воно читатися на зборах вірних: «рано, по проспани ношном, доколя еще молва мир-

ская, смущеніє и попеченіє на мысль бодрую и здоровую не възыдет, и не оболъет (мысль) промыслом земным, и доколя еще чрево не наладовано гноем снѣдным»¹, належить зібрати «братію православних» до школи. Тут «прочитатель искусен» так, як то було вище наведено, «не обременяючи слухи немощных многочтенієм» має прочитати листків з тридцять, і, «заложивши закладку», запросити слухачів «на другій поранок, на таковій же пир и честь духовную». «И такъ поранокъ поранками проходячи, дондеже съверъшит пир книжного реченія», має просити збори, щоб вони вислухали все до кінця,— «а що в тім здобудуть, самі — думаю — побачать, коли добре вислухають». Займатись сим мають священники, «вездѣ по соборахъ братских», і їм, як і «прочитателям», автор обіцяє за се «трудолюбіє» стократну нагороду від Бога. Коли ж священник сам і збере «собор» і прочитає на нім сю збірку, буде се йому «приобрѣтенне талантоплодное».

«Прочитателя на единѣ сего писанія» автор попереджає, щоб він не шукав в його писаннях «хитростей слогов сплетѣнорѣчныхъ, наказанія еллинскаго». Нехай не минає «скорогонцем, як пустое коло вѣтреное очима пробѣгаючи от мѣста на мѣсто», але зостановляється судом пыльным «на ступенехъ о лжи и истинѣ рѣченыхъ» — «да щупаеши, да знаеши слѣдъ существа правды, в нейже животъ вѣчный затворенъ есть». Автор рекомендує себе, як то було вже наведено, що він не знається на мирській науці — граматиці, риторичі, філософії, він ученик «даскала-простака» Христа; хто дбає про спасення, нехай послухає його слова — може бути певен царства небесного Кого потягне «дух тщеславія наказанія латинського» і він «простоті» автора не повірить, нехай знає певно, що живота вічного не доступить Бо автор —

Въ грѣшницахъ отъ всѣхъ первѣйшій,
Во злобѣ отъ всѣхъ прелукавѣйшій,
Во страстехъ отъ всѣхъ безчестнѣйшій,
Въ злонравии отъ всѣхъ богатшій,—
Въ вѣрѣ же отъ всѣхъ не меншій
И въ покаянии не послѣднѣйшій

Як бачимо, автор виступає тут у свідомості свого високого посланництва, як учитель — братств спеціально. Очевидно, на підставі писань братських, які доходили на Афон, він уважав братський рух основою православного життя, на нім будував свої надії його відродження, себе вважав покликаним провідником і учителем його і давав братствам програму сього відродження, особливо в своїй «Пораді».

¹ Друк снѣдных

Нам незмірно цікаво при тім, для пізнання письменника і цілого сього літературного руху, що він з змісту своїх писань вважав найбільш важним і істотним для того братського руху і піднятого ним відродження релігійного і навіть ширше — загальнонаціонального життя. Отже, бачимо, що головний натиск Вишенський кладе на зовнішню обрядовість, на релігійну формалістику та на вірність традиційній «простоті» і відмежуванню від усяких проявів нової культури, себто те, що нам в його писаннях вважається н а й м е н ш ц і н н и м. Навпаки, ті моменти, в яких йому довелося підійти ближче до нових радикальних течій релігійного і соціального життя — як отсі демократичні ноти в обороні нижчих, підданських верств від панського визиску (мотив зчаста порушуваний євангелицькою публіцистикою); підчеркнення соборного громадського елемента в церковній організації; наклики до організації церковних громад незалежно від єпископату з самими пресвітерами, або навіть взагалі без духовенства; признання, що вірні становлять тіло церкви, безпосередньо возглавлене Христом як єдиною главою її, — сі моменти, що з найбільшою увагою і симпатією підчеркуються новішими дослідниками тодішнього життя, — вони ані у вступних замітках Вишенського, ані в тих додаткових писаннях, котрими він доповнив свою «Книжку» і дав в них додаткові, останні вказівки, — вони не знайшли ніякого висвітлення, ні розвитку. Автор минає їх без усякої уваги, не згадує про них ні словом, очевидно, не надає їм ніякої ваги в планах видвигнення з занепаду «нашого благочестя», котрому хоче послужити своєю «Книжкою».

Вважав він такі свої гадки, розкидані в попередніх писаннях, тільки стратегічними засобами проти владик-апо-статів і всеї тої непевної і ворожої ієрархії, котру належало відсунути від сеї реставрації старого благочестя?

Чи не надавав їм принципиального значення в сім ділі як чисто тактичним питанням?

Чи думав, з хвилию, коли вияснилось, що без'єпископською українська церква не зосталась (коли Балабан і Копистинський відреклись унії і стали по стороні православних), що до таких радикальних змін у церковній організації нема що звертатись?

У кожнім разі «Книжка» показала виразно, що покласти на автора які-небудь надії з становища поступових течій нема чого. Крива його ідеології, піднявшись так помітно в боротьбі з зрадливою ієрархією, в «Терміні» скрутилась додолу. Показала ясно, що ідеали автора лежать не напереді, а назаді, що він репрезентує не реформу, а реакцію.

Се приготувало йому в недалекій будучині прикрі розчарування і конфлікти, коли він надумав з'явитись на Україні «зраковиднѣ» серед тих, кого вважав своїми противниками і союзниками.

Нам же відкрило, дуже цінно, колізію відродженого в XIV—XV вв. аскетизму і містицизму, що вважався в церковних українських кругах підставою і гарантією «руського» життя і в найбільш яскравих і сильних формах був принесений на сю рішачу розправу нашим Вишенським, — з тим новим варіантом української церковності, що дав наш міщанський рух.

Вишенський по реакції реформаційним течіям, що йому довелося скуштувати, хотів повести відроджене українське життя в крайньо правім, афонським напрямі, так як він вирисувався в XIV—XV вв. (вище). Міщанський — братський рух, при всім своїм консерватизмі і бажаннях зостатися вірно і непохитно при візантійських традиціях, хотів сю церковність модернізувати, взявши дещо з засобів і методів, даних реформаційними течіями XV—XVI вв.

Вишенський в сім не стояв одинцем. Поруч нього бачимо такого другого визначного носія аскетичних ідеалів, як Іов Княгиницький, його приятель і однодумець, як ученик сього Йова Захарія Копистинський — найвизначніший представник Києво-Печерської літературної школи другого і третього десятиліття XVII в., і його печерський товариш Ісайя Копинський, пізніший київський митрополит. А за ними провідниками — безіменна армія ченців і попів — «неучених», але твердих у вірі і ненависті до всякої латинської прелесті, так, як учив і проповідував Вишенський.

Вони потім дали бій і відстояли свої позиції. Але на командних висотах культурного українського життя стояли люди іншого закрою і дали інший тон і напрям тому «руському» консерватизмові, котрим Вишенському хотілось покермувати нероздільно. Його «Герміна», найкраща окраса всеї тодішньої творчості, не попала на друкарський верстат і зосталася уділом почитання сорозмірно тісних монаших кругів та інших прихильників старої «простоти». В пам'яті історії на поверхні сучасного культурного літературного руху зостались інші люди, інші ймення, і тільки археографічна й історично-літературна робота останнього півстоліття вигребла з забуття й поставила на перше місце поета старих, пережитих і облишених життям аскетичних ідеалів — Івана з Вишні.

Інші літературні сили православного табору 1590-х рр. — львів'яни. Вишенський настільки підіймається своїми літературними, власне емоціональними засобами над загальним